

Coronatijden – tijdsritmen van betaalde arbeid en gezinsleven botsen

Francisca Mullens en Julie Verbeylen

De coronacrisis hield ons weken thuis. Scholen en crèches waren gesloten en telewerken werd de norm bij vele bedrijven. Werelden en sferen die doorgaans fysiek van elkaar gescheiden zijn, zoals werk, gezin en vrije tijd, liepen door elkaar. Bezigheden die voorheen plaats- en tijdgebonden waren, waren plots op elk moment mogelijk. In de moderne samenleving wordt elke levenssfeer gekenmerkt door een eigen set normen over wat op welk moment van ons wordt verwacht. Deze temporele normen geven structuur aan onze dagen en weken. Nu de grenzen tussen levenssferen tijdens de coronacrisis vervaagden, werd het contrast tussen de temporele normen – of 'temporaliteiten' – van betaald en onbetaald werk uitvergroot en werd duidelijk hoe moeilijk beiden met elkaar verenigbaar zijn. Botsende temporaliteiten zijn er ook in normale omstandigheden en dan zijn het vooral vrouwen die de last van de *multiple temporalities* dragen.¹

De coronacrisis schudde onze tijdsordening stevig door elkaar. Die weer zinvol vormgeven is niet alleen een uitdaging voor het individu, het moet ook onze samenleving aanzetten tot nadenken. Het vergrootglas dat ons nu wordt aangereikt, is een kans om te reflecteren over hoe we na deze crisis omgaan met verschillende temporele ritmes, verschillende levenssferen en het belang van verschillende soorten arbeid. Een blik op de (betere) toekomst vraagt vooreerst een beschouwing op hoe we geraakt zijn waar we nu zijn en de kennis die we reeds hebben.

De botsing van ritmes

Met de massale (her)toetreding van vrouwen tot de arbeidsmarkt vanaf de jaren '70, komt ook de combinatieproblematiek en het concept *work-life balance* op. Het betreft problemen in het succesvol combineren van zowel werk als het private leven (waaronder

vooral huishouden en zorg, hier 'life' genoemd). De publieke-/werksfeer wordt traditioneel geassocieerd met mannen. Daarnaast is die sfeer sinds de industrialisering eveneens gelinkt aan kloktijd, lineair en eenvoudig te meten. De private sfeer of het huishouden kent een ander soort tijdsritme dat gekenmerkt wordt door simultane activiteiten (activiteiten die op hetzelfde moment plaatsvinden). Dit noemt men ook wel relationele tijd. De private sfeer werd en wordt nog steeds meer gelinkt met vrouwen. Dit idee is nochtans achterhaald: de geschiedenis toont aan dat veel vrouwen altijd buitenshuis zijn moeten gaan werken. Toch blijft het ons denken en onze verwachtingen binnen de verschillende sferen ten aanzien van mannen en vrouwen kleuren.

Hoewel de groei van het aantal vrouwen in betaalde arbeid hun financiële onafhankelijkheid en zingeving buiten het gezin bezorgde, zijn vrouwen in een tijdsregime gedwongen dat gemaakt is op maat van mannen. Dat tijdsregime gaat uit van het kostwinnersmodel, waarbij de rol van de man in de publieke sfeer (betaalde arbeid) ligt en die van de vrouw in de private sfeer (huishouden of onbetaalde arbeid). Rollen bleven lang gescheiden, elk met hun eigen verwachtingen inzake het vereiste engagement. Binnen de betaalde arbeidssfeer vertaalde dit zich in een tijdsregime dat geen rekening houdt met andere verantwoordelijkheden, en daardoor botst met het tijdsritme van het huishouden. Aan deze ritmen en genderrollen veranderde weinig toen vrouwen de arbeidsmarkt betraden. De toegenomen waardering en de status die men in de moderne samenleving aan betaald werk koppelt, zorgt ervoor dat werknemers gevangen zitten in een 'tijdsweb'². Hierin willen ze zowel hun engagement ten opzichte van hun job uiten, alsook tijd en energie hebben voor hun privéleven. Van vrouwen wordt verwacht dat ze prioriteit geven aan hun gezin. Dit culturele mandaat verklaart volgens Coser waarom vrouwen steevast meer tijd besteden aan huishoudelijk werk en zorg dan mannen³. De temporele verenigbaarheid van de twee sferen is bijgevolg moeilijker voor vrouwen, met als gevolg een hogere tijdsdruk, vooral bij moeders.

Ontstaan van gescheiden sferen en kloktijd

De tijd zoals wij ze het best kennen – tijd op basis van de klok – heeft natuurlijk niet altijd bestaan. Voor de industrialisering leefden veel mensen op het ritme van de natuur en het lichaam. De natuur gaf aan wanneer je opstond, ging slapen, wanneer het tijd was om te oogsten ... Ook vielen verschillende levenssferen samen in deze vroegere periode, die vooral gekenmerkt werd door landbouwsamenlevingen. Werk was moeilijk te onderscheiden van vrije tijd en al zeker van huishoudelijk werk en zorg. Vaak werkte heel het gezin samen. Kloktijd werd pas geïntroduceerd samen met de industriële revolutie. Deze revolutie zorgde ook voor een duidelijke scheiding tussen betaald werk en de rest van het leven. De natuur bepaalt nu niet langer de tijd besteed aan betaalde arbeid, maar wel de fabrieksklok. In de fabriek presteert een arbeider een vast aantal uren werk per dag. Hoewel de aanpassing aan deze nieuwe temporele ordening niet zonder slag of stoot

ging, is kloktijd inmiddels al lang algemeen geaccepteerd en dominant, ook buiten de arbeidssfeer.

Time is money, zeggen ze weleens. Tijd wordt almaar meer ontmenselijkt en in geldwaarde uitgedrukt: tijd kan je winnen, verliezen en spenderen, en liefst dan nog efficiënt. Betaald werk en de publieke sfeer worden dan ook vooral bepaald door deze kloktijd. Volgens Thompson bleef de private sfeer premodern en is die minder gestuurd door kloktijd.⁴ Hij bedoelt daarmee dat het werk thuis nog steeds vooral gebaseerd is op ritmen van de zorgnoden van kinderen, ouderen, dieren enzovoort. Toch spreken meer hedendaagse auteurs ook van een intrusie van kloktijd in het huishouden. Sinds Thompson bogen heel wat feministische onderzoekers zich over de verschillende ervaringen van tijd en gendergebonden tijdsnormen. De meesten zijn het erover eens dat het tijdsregime dat regeert op de werkvloer (namelijk lineaire kloktijd), verschilt van het tijdsregime thuis. Men spreekt over cyclische, polychrone of relationele tijd. Deze tijd is erg afhankelijk van de context, eerder taak- (dan tijd-) gericht en moeilijk in te plannen. Vooral de zorg voor mensen is onvoorspelbaar en vraagt veel flexibiliteit in timing en duur. Ervoor zorgen dat alle leden van een huishouden (en de bredere familie- en vriendenkring) gezond en gelukkig zijn, is een taak die nog vooral bij vrouwen terecht komt. Die opgave vraagt niet alleen tijd, maar ook energie, emotionele arbeid en een haast permanente beschikbaarheid doorheen de dag. Vooral werkende moeders bemiddelen en coördineren tussen verschillende temporele ritmes en logica's.⁵ Toch nemen niet uitsluitend vrouwen en moeders deze rollen op, ook mannen worden geconfronteerd met botsende tijdsritmes en normen. Evenwel toont onderzoek aan dat vrouwen nog steeds de voornaamste verantwoordelijke zijn voor het huishouden en minder uren (kunnen) besteden aan betaald werk.⁶ Dat geeft mannen de mogelijkheid zich vooral te focussen op de sfeer van betaalde arbeid en moeten zij minder jongleren met de verschillende andere sferen.

Coronatijden

Nu we door de coronacrisis opnieuw terechtkwamen in een soort premoderne setting waarin voor velen verschillende levenssferen samenkwamen/komen in tijd en plaats, ondervonden en ondervinden we massaal problemen met het op elkaar afstemmen van de verschillende ritmes en sferen. Vooral ouders met (kleine) kinderen zitten op hun tandvlees. Hun werk, waarvoor ze de nodige uren moeten presteren, combineren met de noden van de kinderen en het huishouden, die weinig voorspelbaar zijn en veel flexibiliteit vragen, zorgt voor een enorme stress. Bij het ene gezin lukt dit al beter dan bij het andere. Gezinnen waar er twee ouders thuiswerken, kunnen misschien onderling nog een regeling treffen en zich ieder om beurt enkele uren voltijds concentreren op het (betaald) werk. Alleenstaande ouders, gezinnen waar er slechts één ouder kan thuiswerken of waar ouders alsnog op atypische tijden moeten gaan werken, hebben het een stuk

lastiger nu opvangnetten (scholen, crèches, grootouders ...) wegvielen en -vallen. De coronacrisis beïnvloedt dus niet iedereen op dezelfde manier.

Aan het begin van de *soft lockdown* midden maart zette de onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel een tijdsbestedingsonderzoek⁷ op poten om te kijken hoe we in deze periode onze tijd spenderen. We vroegen respondenten om gedurende zeven dagen al hun activiteiten in detail te registreren in een online dagboek. Wat blijkt? De coronacrisis beïnvloedt de manier waarop we onze tijd besteden en beleven, maar legt ook ongelijkheden bloot. Velen komen niet aan hun normaal aantal werkuren: gemiddeld werken we tien uur minder per week. Vooral voltijds werkende moeders ervaren een grote invloed op hun werk en besteden veel minder tijd aan betaalde arbeid dan normaal. Ze kunnen ook minder tijd in hun (betaald) werk investeren dan voltijds werkende vaders. Anderzijds spenderen vrouwen met inwonende kinderen zo'n 6,5 uur meer per week aan huishoudelijke taken en zorg dan mannen met inwonende kinderen. Moeders combineren tijdens deze coronatijden betaald werk ook vaker dan vaders met zorgtaken (babyverzorging, helpen met huiswerk, voorlezen, aankleden ...) en zij brengen een veel groter deel van hun werktijd door in aanwezigheid van hun kinderen. Bijna de helft van de werktijd van moeders gebeurt in aanwezigheid van kinderen, bij mannen is dit bij iets meer dan een derde van de werktijd het geval. De inmenging van de zorgtaken in de werktijd toont zich dus sterker bij moeders. Activiteiten volgen elkaar ook sneller op bij vrouwen en dat geldt zowel voor werk als niet-werkgerelateerde activiteiten. Een hoog tempo wijst op een hoge druk (groot werkvolume), maar ook dat veel activiteiten onderbroken worden door andere activiteiten. De werktijd van ouders, en vooral die van moeders, is tijdens de coronacrisis meer gefragmenteerd dan die van niet-ouders. Niet alleen kunnen ouders minder uren wijden aan hun job, de uren betaalde arbeid die overblijven zijn ook meer gefragmenteerd en meer gecombineerd met andere activiteiten dan bij niet-ouders. Dat is in lijn met het eerder vermelde karakter van zorgtaken: ze zijn onvoorspelbaar en vragen flexibiliteit in tijd en timing. Zorgtaken vereisen vaak ook onmiddellijk actie, waardoor ze moeilijk afwendbaar zijn voor zij die de zorgtaak op zich nemen. Beide sferen lopen door elkaar en rollen worden simultaan opgenomen, zowel bij mannen als vrouwen. Toch trekken moeders telkens aan het kortste eind. Dat is het gevolg van genderrollen die spelen binnen het gezin: zij nemen zorgtaken sneller op zich en gezinsleden wenden zich ook eerder tot hen.

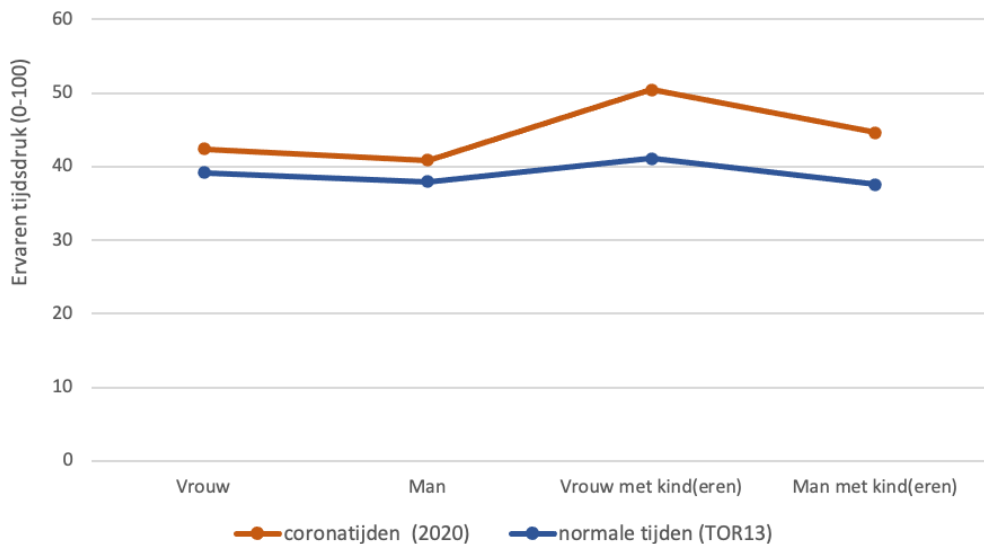
De meeste vrouwen en mannen proberen voor het werk vast te houden aan een normaal ritme. Maar ook hier zijn er verschillen tussen moeders en vaders. Moeders stoppen in de namiddag vroeger met werken (vanaf 15u) in tegenstelling tot vaders (vanaf 17u). Na het avondeten gaat een deel van de vaders weer even aan het werk. Voor hen is deze werktijd minder gecombineerd met zorgtaken dan doorheen de dag, wat lijkt samen te hangen met de tijdsbesteding van moeders. Moeders werken 's avonds niet op hetzelfde moment als vaders, waardoor op gezinsniveau de levenssferen zich voor even weer scheiden en elk een andere rol opneemt. Zij werken 's avonds veel minder vaak, en als ze

dat doen is het pas later op de avond. Met enige voorzichtigheid stellen we dat de werkdag van moeders meer wordt uitgerekt dan die van vaders. Dat is waarschijnlijk te wijten aan de zorg voor kinderen tussendoor.

Arbeidsmarkt

Sinds de invoering van de kloktijd stond ook de arbeidsmarkt natuurlijk niet stil en zijn verschillende initiatieven in het leven geroepen die de combinatie van betaalde en onbetaalde arbeid en hun botsende tijdsritmen willen vergemakkelijken. Zo presteren we sinds de negentiende eeuw veel minder arbeidsuren dan voorheen (let op: in de jaren '50 besteedde men gemiddeld per kostwinnersgezin minder tijd aan betaalde arbeid dan nu in het tweeverdienersgezin). Er bestaan nu ook heel wat extra verlofstelsels die extra tijd geven voor niet-werk. Zo is er het geboorteverlof, ouderschapsverlof, zorgverlof enzovoort. Daarnaast bieden veel werkplekken ook de mogelijkheid voor deeltijds werk. Het hoeft niet te verbazen dat deze initiatieven vooral gebruikt worden door vrouwen, zij ervaren immers de grootste botsing tussen sferen. Hun (individuele) 'keuze' om hiervan gebruik te maken blijft echter niet zonder gevolgen. Voltijds werk is nog steeds de norm. Dat zullen ze merken in hun eventuele werkloosheidsuitkering en hun latere pensioen. Het kiezen voor deeltijds werk of opnemen van extra verloven, verlagen vaak ook de kansen voor bepaalde posities en promoties op de arbeidsmarkt. Hoge posities vereisen vaak voltijdse aanwezigheid en een 'volledige commitment' aan de job. Een ideaal waar meer mannen dan vrouwen aan kunnen voldoen.

Langs de andere kant zien we een deregularisering van werkuren en tijdstippen van werk. Werk op atypische tijden, zijnde avonden, nachten en weekenden, vergroot vaak tempo-rele conflicten. Werkgevers verwachten ook steeds meer flexibiliteit van hun werknemers. Opgelegde flexibiliteit vinden we vooral bij 'lagere' jobs. De werknemer heeft er zelf zeer weinig autonomie en zeggenschap over de werkuren, de timing en plaats van het werk. 'Hogere' posities gaan vaak gepaard met meer flexibiliteit en autonomie in de wijze waarop ze hun werk organiseren. Dat leidt echter vaak tot een cultuur van overwerken en lange dagen (als statussymbool). De dominantie van betaald werk en de kloktijd die daarmee samenvalt, veronderstelt een onderwerping van de privésfeer aan dezelfde logica. Zoals eerder gesteld is dit slechts in beperkte mate mogelijk.

FIGUUR 1. *Ervaren tijdsdruk voor werkende vrouwen, mannen, moeders en vaders in coronatijden en in normale tijden*

Flexibele uren (gekozen door de werknemer) en thuiswerk maken de temporele grenzen meer wendbaar en zorgen voor een betere work-life balance. Toch is het opletten voor traditionele rolpatronen die hierin bevestigd worden. Onderzoek naar thuiswerk⁸ toonde al aan dat mannen en vrouwen hun tijd anders indelen. Mannen bootsen een standaardwerkdag na en houden werk en privé goed gescheiden. Vrouwen, daarentegen, plannen hun betaald werk rond de gezinstaken. Deze tijdsindeling geeft aanleiding tot meer tijdsdruk en fragmentatie van de activiteiten. Dit zien we ook bij het thuiswerken in coronatijden. Voor zowel (werkende) mannen als vrouwen bleken de gevoelens van tijdsdruk te zijn toegenomen tijdens de coronacrisis⁹ in vergelijking met normale tijden¹⁰ (zie fig. 1). Vooral ouders, en moeders in het bijzonder, ervaren een groot tijdstekort. De kloof tussen mannen en vrouwen op het vlak van tijdsdruk werd tijdens de coronacrisis hierdoor ook groter dan voorheen. Daarnaast geven meer vrouwen (49,1 %) dan mannen (31,0 %) aan dat ze zich minder goed kunnen concentreren op de activiteiten die ze doen doorheen de dag dan normaal.

Conclusie

Het contrast tussen de verschillende sferen en temporele ritmes die daarmee samengaan wordt in deze crisis natuurlijk uitvergroott. Toch vinden we deze botsingen, en de bijbehorende ongelijkheden, ook terug in het 'normale' leven. De moeilijke temporele afstemming zouden een opportuniteit moeten zijn om ook na de crisis aan de slag te gaan

met de verschillende tijdsregimes. Leg de logica van de ene sfeer niet volledig op aan de andere sfeer, wat nu toch vooral gebeurt met kloktijd. Erken zowel betaalde arbeid als onbetaalde arbeid in hun waarde. Dat wil ook zeggen dat men niet langer blind mag zijn voor de temporele ritmes die gepaard gaan met zorg en huishouden. We moeten nadenken over een meer succesvolle temporele afstemming van sferen door vrouwen én mannen, zonder waardeoordeel of financiële afstraffing.

In lijn met ander onderzoek raden wij aan om maatregelen hieromtrent collectief te organiseren en niet verder te gaan in het individualiseren van oplossingen. Individuele oplossingen houden deze (gendergebonden) ongelijkheden in stand. Daarnaast kunnen we de overheersing van betaald werk en kloktijd beperken door na te denken over de tijd die ze innemen in ons leven. Men kan meer ruimte scheppen voor andere tijd door een collectieve arbeidsduurvermindering, flexibiliteit in werktiming te faciliteren voor alle werknemers en limieten te stellen voor werk op atypische tijden. Deze maatregelen gaan het best gepaard met een denkoefening over de plaats van productieve en reproductieve (onbetaalde) arbeid in onze (ideale) samenleving.

De coronacrisis zet op scherp dat verschillende sferen verschillende ritmen kennen. Die gaan gepaard met verschillende verwachtingen en noden. Vooralsnog wordt gekozen het dominante tijdsregime van kloktijd uit te breiden naar zo goed als alle sferen. Daarbij lijkt miskend te worden dat er ook andere tijdsritmen bestaan. Die zijn evenzeer van belang en niet vervangbaar door een opgelegd lineair ritme. Onze samenleving hecht vooral waarde aan de klok. Time is money. Maar hierdoor bestaat het risico dat vergeten wordt hoe cruciaal, onvoorzienbaar en ongepland zorg en relaties (kunnen) zijn. Laat dat nu net zijn waar we allemaal het meest nood aan hebben: elkaar en zorg voor elkaar, en daarbovenop komt het ritme dat die dingen vereisen. In een ideaal 'nieuw normaal', na corona, zijn we ons bewust van deze botsing en proberen we met respect voor de verschillen en met eenzelfde waardering een betere balans te vinden.

Eindnoten

- 1 Everingham, C. (2002). Engendering Time Gender equity and discourses of workplace flexibility. *Time & Society*, 11(2/3): 335-351.
- 2 Vandeweyer, J. (2010). *Werkt loopbaanonderbreking? Arbeidsoriëntaties, tijdsbesteding en drukte bij loopbaanonderbrekers in Vlaanderen*. Brussels: VUBPRESS.
- 3 Coser, R. L. (1991). *In defense of Modernity. Role complexity and Individual Autonomy*. Stanford, California: Stanford University Press.
- 4 Thompson, E.P. (1970). *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin Books.
- 5 Everingham, C. (2002). *Op.Cit.*
- 6 Glorieux, I., van Tienoven T.P. (2016). *Gender en Tijdsbesteding: De (on)wandelbaarheid van genderstereotypen 1999, 2005 en 2013*. Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (124 blz.)
- 7 Deelnemers kunnen zich vrijwillig online aanmelden. Er wordt hun gevraagd een voorvragenlijst in te vullen, een dagboekje van zeven opeenvolgende dagen bij te houden waarin ze al hun activiteiten registreren en nog een navragenlijst in te vullen. Bijna 400 Vlamingen hielden al een hele week een dagboekje bij. Meer info: www.dagelijksleven.eu. Het onderzoek bereikte tot nu toe vooral hoogopgeleiden, vrouwen namen vaker deel en ouders zijn ondervertegenwoordigd. De data zijn dus niet representatief voor de hele bevolking.
- 8 Osnowitz, D. (2005). Managing time in domestic space. Home-based contractors and household work. *Gender & Society*, 19(1): 83-103.
- 9 Op basis van de voorafgaande vragenlijst uit het tijdsbestedingsonderzoek, zie voetnoot 7. De subjectieve tijdsdruk werd gemeten aan de hand een veelvuldig gebruikte schaal van acht items. Voor een uitgebreide toelichting van deze schaal zie: van Tienoven, T. P., Minnen, J., & Glorieux, I. (2017). The statistics of the time pressure scale. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Onderzoeksgroep TOR .
- 10 Cijfers zijn gebaseerd op TOR13, een grootschalig tijdsbestedingsonderzoek uit 2013 bij 3 260 Vlamingen, eveneens uitgevoerd door onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel. Er werd een selectie gemaakt van hooggeschoolde werknemers. Meer info: www.tijdsonderzoek.be.